

JÓB

EÖRSI ISTVÁN

Nem tudom, hogy más ötletét lo-pom-e el, vagy a magamét, amikor Jóbot az Ószövetség Lear királyának nevezem. Nem mintba a különbség kettőjük sorsa közt nem volna épp olyan meghatározó, mint a megegyezések. Lear a saját ostobaságának köszönhető tragédiáját, Jób az isteni nagyvonalúságnak. Lear a létezés poklába lökve az emberi gonoszsgát fedezte fel, a természeti kötelekeket sem tisztelő gyilkos ösztönöket, a vagyon és hatalom vágyának siralmas folyamányait, és csalódásába nem vonta be istent, talán mert hiányzott belőle az érdeklődés a transzcendencia iránt. A gennyedző Jób a bamuban szintén ráébredt az emberi lét nyomorúságára, de ez nem az emberek, hanem a világrend miatt gyötörte őt, pontosabban isten miatt, akitől – ha félelmei beigazolódnak – el kell vitatnia a mindenbatóság vagy az igazságosság attribútumát. Sorsuk közös jellegzetességei szembeszökőek. Mindketten nagyon magasról nagyon mélyre zuhantak, és a mélységben találtak rá erkölcsi érzékükre és eszükre. De ha rájuk találtak, akkor eddig is időztek valahol. Vajon hol időztek?

Lear, aki beleőrült abba, hogy két gonosz lánya megcsúfolta, kisemlitzte, és kilökte védtelenül a viharba, mely természeti mása csupán a bensejében tombolónak, tébolya csúcán általánosított formában fogalmazta meg a társadalom működéstörvényeit. A koldus elfut a farmer kutyája elől. „Ez a tekintély valódi képe. A kutyának is engedelmességek, ha hivatalban van.” És tovább, Vörösmarty szavaival így:

„Gaz bajdu, vond el véres jobbodat! Mért vesszőzöd a ringyót? Saját/Hátadra verj. Leghőbb vágyad, vele/Azt tenni, amiért most megvered./Uzsorás csenészt akasztat. Rongyokon/Keresztüllátszik a kis vétek is./Prémis bekecs s palást mindent befed./Borítsd arannyal a bünt, és a törvényt/Lándzsája rajta kártétlen török meg./Göngyöld rongyokba s a törpe szalmaszál/Keresztül szúrja.”

Ez csupa olyan általánosított tapasztalat, amelyre a király lányai udvarában és a viharban sem tehetett szert. Akkor tehát Shakespeare egyszerűen az ő szájába adta a saját felismeréseit, bízva abban, hogy amit lázongó száznak színpadon nem tanácsos kimondani, azt eltűrik vagy akár el is fogadják egy örült királytól? Ebben lehet némi igazság, de lapang itt még más magyarázat is, amely nélkül Shakespeare nem Shakespeare volna, hanem találékony tendencia-költő. Szerencsére Lear, még a viharban, kezünkbe adta a rejtély kulcsát:

„Ó, ti meztelenek,/Szegény nyomorfiak, bármerre vagytok,/Az irgalmatlan vész dübében élve,/Mi védi meg födetlen fejete/S a kiaszott testet szellős rongyokban/Illy évszak ellen, mint ez? Ó, kevés/Gondom volt eddig erre.”

„Ob I have ta'en too little care of this”: tudta tehát jó dolgában is, csak nem törődött vele. Zavarta volna az uralkodásban. Gátolta volna monomániáinak a végső összeomlás pillanatáig oly boldogító burjánzását. Ennek a tenyészetnek – láthattuk ezt nébánszor századunkban is – mindennél inkább kedvez a korlátlan hatalom klímája. A hatalom és a gazdagság nemcsak a mennyországba vezető úton emel nebezen eltávolítható torlaszokat, hanem ezen a világon is megnehezíti, hogy birtokosa kiismerje magát benne, és hogy rendeltetészerűen használja esztét. Learnek tehát kevés gondja volt a nyomorra, de azért nem felejtette el. Csak tokba zárta. A viharban egy különlegesen vakító villám kettébasztotta a tokot. Ebbe bele kellett örülnie, mert nem titkolhatta maga előtt tovább, hogy a világ igazságtalanságra, az ő élete pedig bazugságra épült fel.

Jób egyebek között abban különbözött Lear királytól, hogy nagyon hasonló helyzetében mindvégig óta magát az utóbbi felismeréstől.

„Amíg meg nem halok, nem engedek feddhetetlenségemből” – mondta. „A vaknak szeme voltam, és lába a sántának.

Atyja voltam a szegényeknek, és az ismeretlen ügyét is jól megvizsgáltam. Összetörtem az álnok állkapcsát, és fogai közül kibúztam a zsákmányt.” Lelkiismerete tehát makulátlan. Makulátlanul büntelen embert büntetett meg az isten. Annyira megbüntette, hogy gyermekeiben még csalódnai sem bírt, hiszen meghaltak mind, sőt mi több: haláluk a büntetés része volt. Vándorolni sem bírt a viharban, mert még a talpán is fekélyek virultak, csak ülni tudott, és ülepének fekélyeibe beleragadt a hamu meg a bomok. De ha nem mozdult el innen, akkor új tapasztalatokra sem tehetett szert. Mindazt, amit e pokolból gennyedző torokkal világgá üvöltött, tudta már egészségesen is, amikor Úz földjének legnagyobb potentátja volt. Tudta, hogy a gazdag gonoszak sokáig élnek, és elégedetten halnak meg, a jók pedig korán és kínban pusztulnak el, tudta, hogy „az árvák szamarát elhajtják, az özvegyek ökrét zálogul elveszik”, és hogy Jabve – ezt nem lehet elégszer elismételni – ártatlant és gonoszt egyformán emészti el, és „gúnyolja az ártatlanok csüggedését”. De ha mindezt tudta, míg fényben élt, akkor hogyan őrizhette meg tiükörsima lelkiismeretét? Alamizsnálkodó jósága, amelyre henegeve hivatkozott, az egyenlőtlenséget úgy csökkenté, hogy egyben fenn is tartja – amikor az alamizsna-osztó jónak érzi magát, akkor a világot is jónak érzi, mely őt adakozóvá, a nyomorultat pedig elfogadóvá tette. Ráadásul a vérlázítóan igazságtalan evilági rendet mint az isteni elrendelés vagy az isteni közöny folyamányát fogadta el – hogyan egyeztette össze folttalan lelkiismeretével, hogy Jabve eminense volt egy ilyen világban? Csak arra gondolhatok, hogy a fényben élve Learbez hasonlóan elfojtotta tudását, mint tábor-tűz parazsát a sivatag porával, és aztán a szél, mely elfújta mindenét, elröptette a port a parázsról. De akkor miért nem mondta ő is: „Ó, kevés gondom volt eddig erre”? Talán azért nem nyílt fel a szeme, mert – Learrel ellentétben – az sújtott le rá, akit feltétel nélkül, vagyis Jabve erkölcsi rendjének szemszögéből büntelenül szolgált. Ez gátolta meg abban, hogy magára vállaljon legalább egy akkora erkölcsi deficit-porciót, amekkora arányosan szétoztogatva kijár neki.

Jób és az elfojtás csodái

Mindazonáltal feltételezem, hogy a tagolatlan időben, és a roppant magányban, melybe vigasztalóinak részvétlensége zárta, az álom és az ébrenlét cikcakkos partvidékén rátámadtak korábbi életének képei, olyanok is, amelyeknek korábban nem tulajdonított jelentőséget. Fülledt éjszakákon felriasztotta a vigasztalók bortyogása – különösképpen a vörösképi, kövér, asztmára hajló Bildádé, aki légszomjjal is küzdött –, de egészen felébredni nem bírt, annyira kimerítette a nappali bőség. Ilyenkor régen elfelejtett események elevenedtek fel benne, és olyan figurák látogatták, akikről éber pillanataiban sem bírta eldönteni, hogy emlékképek-e vagy az álom művei.

Egyik visszatérő látomása volt, hogy felkel fiatalon felesége mellől, ki-megy a verandára, leül a padra. Csillagos ég, telibold, szellőitlen meleg-ség. Testén még a szerelem izzadsága, szimatolja a mósusz-szagot. Nem hallja, de érzi az asszony lélegzését, elképzeli, hogyan emelkedik és süllyed a melle a könnyű takaró alatt. Behunyja szemét, élvezi tagjaiban a tökéletes békét, mely kiáramlik a mindenségbe. Zavaros, boldog bangu-latában nem akarja, vagy nem tudja megkülönböztetni önmagát a világ-

EÖRSI István

Idóm Gombrowiczsal
Pesti Szalon, 1994

Én és az Isten
Pesti Szalon, 1994

A csomó
Pesti Szalon, 1995

Az öt lábú bárány
Pesti Szalon, 1996

„Müller és Strauss”
Magyar Lettre
Internationale,
1994. 14.

„Egy kerek történet”
Magyar Lettre
Internationale,
1995. 19.

„Össznémet
nyomorúság”
Magyar Lettre
Internationale,
1996. 22.

„Jegyzetek Jóbrol”
Beszélő, 1996. 1.
Kritika, 1996. 5., 7.
Holmi, 1996. 7.
Élet és Irodalom,
1996. 8. 2.

tól. „Minden jó – gondolja –, és áll az idő.” Egyszer csak borkantást ball, börgést, csoszogást. Kinyitja szemét, és egy ötven év körüli, vézna emberke áll előtte rongyokba burkolódva. Gyér, vörhenyes szakáll nem fedi el pörkös arcát, melyből kivilágít balványkéek, vaksi szeme. Jób felismeri: néhány évvel korábban rendszeresen – bavonta, kétbavonta – megjelent a házánál, és valamelyik gennyedző sebére mutatott, vagy a torkára, miközben tébolyítóan rekedt hangon boldogságot kívánt a ház urának, vagy rothadó ujjait nyújtotta elé. Ilyenkor négy sékelt nyomott a kezébe, majd a szolgálak szállására küldte, ahol némi kis konyhai munka fejében enni adtak neki. Egy ízben csak két sékel volt nála, és amikor átadta, az emberke szemét lesütve ezt mondta: „Négy sékelt szokott adni, uram”. Ő elnevette magát, és bement a házba a hiányzó pénzdarábokért.

Ezúttal azonban éjszaka jön. Nem is jön: egyszer csak ott van. Jóbot szorongás fogja el. Feláll, és megnyugodva konstatálja, hogy egy fejfel ma-

mozdulatlanul. Földbe gyökerezdik a lába, de az asszony rángatni kezdi, majd sikoltozva ismét futásnak ered, ő utána, most már senki sem követi őket, mégis rohannak tovább pánikosan, lefelé a lejtőn, míg el nem érik táborhelyüket. Jób parancsot ad a táborbontásra, egy óra múlva folytatják útjukat. Az asszony most először gyaloghintóba ül, mert szúró fájdalommal érez a hasában.

Abányszor Jób újraálmodta ezt a rémületes kalandot, elámult azon, hogy nem emlékszik a kirándulás további eseményeire. Hány nap múlva érkeztek meg a sógorához? Mit csináltak nála? Meddig maradtak? Milyen útvonalon mentek baba, Úzba? Vagy talán baljós előjelnek fogta fel a gyerekinváziót, és azonnal visszafordult? Mindez lebeséges – és lehetetlen is. Azt azonban biztosan tudta, hogy feleségével és gyerekeivel sem beszélt soha erről. A nyomoronc gyereksapat csak a hamurakásban jelent meg újra lelki szemei előtt, először akkor, amikor

gasabb a koldusnál, vállalabb és erősebb. Megkérdezi tőle, hogy hol bujkált az utóbbi években. „Már azt hittem, meghaltál” – mondja. – „Uram” – válaszolja a kis ember, és szokása ellenére elvigyorodik. Foghijas szájából búz árad. Elé nyújtja a jobb kezét, ujjain nincsenek körmök. „Miért jössz?” – A kis ember válasz helyett vinnyogni kezd. – „Menj el, és gyere vissza holnap. Szolgáim alszanak már, és a feleségem is.” Ekkor a koldus néhány szót suttog neki, a médek nyelvén vagy valami perzsa dialektusban. „Nem értek – mondja Jób –, beszélj hangosabban és érthető nyelven.” A koldus válasz helyett obszcén mozdulattal megkerüli Jóbot, és be akar menni a ház szobába. Jób visszarántja, mire a koldus szemén köpi, majd eltűnik, olyan váratlanul, ahogy jött.

Jób a hamurakásban megpróbálta felidézni, hogy mi történt ezután. Miért nem eredt az arcátlan csavargó nyomába? Miért nem uszította rá a szolgálait? Csak nem szégyellte magát? Hiszen nem volt rá oka. Ennek ellenére még feleségének sem mesélte el ezt a történetet. Már-már el is feledkezett róla, amikor a koldus ismét beállított, normális időben. Szétbúzta sebes száját, és ujját végigbúzta immár teljesen fogatlan, gyulladt ínyén. Megkapta négy sékeljét, aztán tisztára pucolt egy kondért a konyhában, majd a szakács tejbe áztatott lepényt lökött elébe. Jób odalépett bozzá, egészen közelről bámulta, a vörhenyes szakállú azonban nem nézett vissza rá, csak tömte két kézzel szájába a lepényt. „Ha arra volt pófája, hogy újra megjelenjen nálam – gondolta Jób, – akkor talán csak álmodtam azt az éjszakai jelenetet.” A legkülönösebb azonban az volt, hogy ez a lebeséges sem csillapította le. „Nem mindegy?” – kérdezte vakaródzva és végképp éberen.

Másik visszatérő álma vagy emléke még nyugtalanítóbb volt. Házasságának barmadik hónapjában számbátón útnak indul feleségével, hogy meglátogassa egyik sógorát, aki Jerikó környékén lakott. Szolgálak kísérik őket, málbás állatokkal, melyek élelmet és ajándékokat visznek. Gyaloghintó is van velük, hogy áldott állapotban lévő asszonya beleülbeszen, ha elfárad. Vándorlásuk ötödik éjszakáján magas hegyek karéjában, illatos mezőn verik fel sátraikat. A fiatalok patakcsobogás zenéjére, egymás karjában alszanak el, így is ébrednek reggel, és elhatározzák, hogy pibenónapot tartanak a tündéri tájon. Elmondatatlan fájdalom fogta el Jóbot, míg képzeletében felidézte az ébredés reggelét. Együtt esznek a szolgálakkal illatos kecskesajtot, mézes kenyeret, szőlőt, a felesége tejet iszik hozzá, a férfiak gránátalmamustot, fűszeres borokat. Reggeli után sétára indulnak a patak mellett, mely kivezeti őket a völgyből egy szűkebb szurdokba. Jób átöleli felesége derekát, így segíti, támogatja, mert az ösvény egyre meredekebben kapaszkodik fölfelé. Egyszer csak egy magasabban fekvő réten találják magukat, ismét elfogja őket a tágaság öröme, körben feltűnnek, most már szinte elérhető közelségben, a csúcsok. Lefekszenek a magas fűbe. el is szunyókálnak. Ágak recsenésére, sziszegő, motoszkáló hangokra ébrednek, és ahogy kinyitják szemüket, rongyos, piszkos, ótvaros gyerekek tolongnak körülöttük, lebetnek barmincan, ötvenen is. A legidősebb talán tíz éves, a legfiatalabb három, ricsajosan tartják feléjük tenyerüket. Jób megérzi, hogy pillanatokon belül rájuk vetik magukat, bemásszák, belepik őket, mint a bangyák, lemarják róluk a búst. Látja felesége üveges szemét, tátott száját, amelyből nem tudnak előtörni a hangok. Felugrik, felrántja az asszonyt, futni kezdenek visszafelé az ösvényen, mögöttük az üvöltő porontyok hada. Jób felkap egy követ, feléjük dobja, egy kislány némán felbukfencezik. A gyerekek megtorpannak, Jób farkasszemet néz velük, és hátuk mögött a tisztás szögletében nyomorúságos putrikat pillant meg. A girbes csöppségek ismét közelednek, könyörgőn előre nyújtott kézzel, csak a kislány marad ott a fűben

Elifáznak arra a kérdésére válaszolt, hogy elpusztult-e bármikor bárki ezen a világon ártatlanul. Elkeseredett, szép beszéde során Jób ráébredt arra, hogy okosabban teszi, ha Elifáz helyett egyenesen Abhoz intézi szavait, akitől sorsa függ. Nyomorúságának és kétségbeesésének képeit zúdította rá, őszintén és magával ragadón, és már azt remélte, hogy meghallgatásra talál. Lehetetlen, hogy Jabve ne érezze át igazát, ha viszont átérzi, akkor szánalomból megöli vagy más módon menti meg őt. De amikor ezt kérdezte tőle: „Miért nem veszed le rólam a szemed? Nyálamat sem engeded lenyelni? Ha vétkeztem, mit követtem el ellened, emberek őrzője?”, akkor váratlanul megpillantotta magát és feleségét a fűben, és köröttük, fölöttük a kis nyomoroncok csapatát, aztán a némán összeeső kislányt, és olyan szorongás fogta el, hogy szinte a mondat közepén elhallgatott.

Oidipusz

A Jób szerzőjétől minden valószínűség szerint időben, de térben sem túl távol Szophoklész, úgyszintén ósrégi – írott és íratlan – hagyományokra támaszkodva, olyan tragikus hőst teremtett, akit egyetlen perdöntő vonatkozásban Jób diametris ellentétének tekintetünk. Nem arra utalok, hogy Jóbval ellentétben Oidipusz kétségkívül szörnyű bűnöket követett el. Azért tartam fel néhány ismeretlen epizódot Jób előéletéből, hogy jelezzem: fér némi kétség az ő makulatlanságához is, amelyhez azért ragaszkodott a hamuban kuporogva, hogy vádként fordíthassa a könyörtelen Jabve ellen. Oidipusz elsősorban abban különbözik Jóbtól, hogy bűnösségét magától éretető gesztussal fogadja el, mint isteni elrendelést, a büntetésről viszont ő maga gondoskodik. Pedig Szophoklész a Jób könyvének szerzőjénél sokkal gondosabban bizonyította, sőt ábrázolta, hogy az ő hőse kivételesen jó ember volt, és nagy uralkodó. Amikor a pap a tragédia kezdetekor a gyászoló küldöttség szószólójaként arra kérte, hogy mentse meg a népet a döghaláltól, ezt válaszolta:

„Jól látom, hogyan/szenvedtek mind; de bár szenvedtek, senki sincs/köztetek, aki úgy szenvedne, ahogy én./Mert mindenik gyötrelme csak egyé, csak az/övé magáé. senki másé; de az én/szívem egyként nyög rajtam, rajtad s a hazán.”

Ezt a vallomást tündérmesének vélhetjük modern korunkban, amikor uralkodóink zseniális vagy ördögi balfácánok, mint a Versailles-i, trianoni és jaltai békeszerződések kiagyalói, betörők, mint Nixon volt, fegyvercsempészek à la Reagan, tömeggyilkosok, mint Kádár, Szaddam vagy Li Peng, megszállott terroristák, mint Khomeini, cinikus terroristák, mint számos arab és izraeli vezető, népiértők cinkosai, mint az iparilag fejlett államok választott főbivatalnokainak többsége. Egyszerűen elképzelni sem tudunk ma olyan vezetőt, akinek elbinnénk az idézett sorokat. Szophoklész azonban még el bírt képzelni egy ilyen embert, és azt akarta, hogy a közönség is képzelje el, és biggyen benne; ezért – még mindig a darab elején – megisméltette vele vallomását. Amikor a delphoi-i jóda baljós üzenetével hazatérő Kreón megkérdezte tőle, hogy a nép előtt kívánja-e megballgatni, vagy a palotában, ezt felelte neki:

„Mindannyiunk előtt szólj! E népért nagyobb/Gond üli vállam, mint a saját lelkemért.”

Ezt a mondatot nem valamiféle bangulat vagy felbuzdulás diktálta, hiszen a benne kifejeződő odaadás batározza meg a tragédia egész szerkesztését. Oidipusz a saját életbe vágó érdekeinek fittyet bányva a véres végig lefolytatta a nyomozást, még akkor sem hagyott fel vele, amikor a bizonyítékok vádló ujjai mind órá mutattak. Amikor bebizonyosodott,

1. Hegel, Esztétikai előadások, Akadémiai Kiadó, 1980, III kötet 417.
2. Kierkegaard: Az antik tragikum visszfénye a modern tragikumában, in: 5. Kierkegaard: Vagyvagy, Gondolat Kiadó, 1978, 195.o.
3. Friedrich Nietzsche: A tragédia születése, Európa Könyvkiadó, 1986, 82.o.
4. U.o., 83.o.

hogy utolérte sorsa, melytől menekülni akart, és csakugyan megölte apját, és anyjával nemzette gyermekeit, kiszúrta mindkét szemét, amiért nem látták a bűnt, amelyben élt, és bogy

„Ne lássátok most, kiket oly jó látnotok, / S kiket legjobb lett volna sobse látnotok!”

Nem mentegetődzött azzal, hogy az istenek játékszere volt csupán, és hogy szándéktalanul töltötte be végzetét. „Mai mélyebb tudatunk joga abban állna – fejtegette Hegel esztétikai előadásában –, hogy ezeket a bűnöket ne ismerjük el mint saját valójának tetteit, mert hiszen nem gyökereztek sem saját tudásában, sem saját akarásában; a plasztikus görög ember azonban belytáll azért, amit mint egyén cselekedett, s nem választja szét magát az öntudat formális szubjektivitására és arra, ami az objektív dolog.”¹ Vagy Oidipusz szavával: „Jöjjön, aminek jönnie kell!”

És: „Az én anyám a Sors volt, és testvéreim / A bónapok, akikkel nőtem s fogytam én. / Az vagyok, aki vagyok. Úgyse lehetek, Más: mért féljek hát fölfedezni, ki vagyok?”

„Az éppen a nagy jellem ereje – folytatta Hegel –, hogy nem választ, hanem természeténél fogva teljességgel az, amit akar és végrehajt. Az, ami, s örökké az, s ez a nagysága.” „...az a dicsőségük, hogy valóban megtették, amit tettek. Az ilyen hősről nem lehetne rosszabbat mondani, mint azt, hogy ártatlanul cselekedett. A nagy jellemek becsülete az, hogy bűnösök.”

Amikor Oidipusz megvakította magát, akkor a „Jöjjön, aminek jönnie kell!” és az „Az vagyok, aki vagyok” szellemében nemcsak elismerte bűnösségét, hanem ki is állt mellette. Még a számkivetettségéről és baláláról szóló kolónosz tragédiában is ragaszkodott hozzá: „Mily jogon kívánhatom, / Hogy érints engem, kiből semmi förtelen / Szennyfoltja nem biányzik?” – kérdezte Thészzeustól. Ilyen vallomás már csak azért sem készíthet erkölcsi erőfeszítésre, mert bűne összhangban állt az istenek akarásával. Ha bármi gonosz elkövetett, azt az istenek követelték el vele, tettét megtagadva megtagadná az isteneket is. „A görög hős megnyugszik saját sorsában, sorsa megváltoztathatatlan, erről nincs mit beszélni tovább” – így Kierkegaard.² Megnyugszik annak ellenére, hogy ő is különbséget tud tenni valamely esemény szubjektív és objektív vonatkozásai között. „Én szabadon / tettem a bűnt. / Tudja az ég azt! / De mégse magam akartam.” – vallotta Oidipusz. Aztán közölte, hogy megölte ugyan az apját, de „Önévelemből tettem, akaratlan”. És végül felülmúlhatatlan költői erővel összegezte a tényállást a szubjektivitás álláspontjáról:

„Fölbányod, bogyan öltem és nőültem, és / Mily átok üz – amiről én nem tebetek, / Az isteneknek tetszett rámidézni ezt, / Kik talán régtől fogva gyűlölik fajom. / Mert énbennem magamban nem lelsz semmi oly / Bűnfoltot, amely ezt a szörnyű büntetést / Vonbatta volna családombra és reám.”

Az Oidipusz királyban lezajlott a folyamat, vagyis a bűnösnek benyújtották a roppant számlát, amelyet babozás nélkül kiegyenlített. A szubjektív szempont egy célzás erejéig sem jutott szóhoz itt, mert csak elmosta volna a tragédia kontúrjait. Az Oidipusz Kolónoszban a következmények színjátéka. Halála előtt Oidipusz még egyszer megmutatta, hogy „az, ami, s örökké az, s ez a nagysága”. Ezt a nagyságot terebélyesítette ki Szophoklész oly módon, hogy a végponton, amikor munkáját már bevégezte a sors, a hős megvédte magát a szubjektivitás álláspontjáról, de anélkül, hogy elvárította volna magától a bűnt, vagyis azt, hogy objektíve azonos a tetteivel. Őbenne magában nincs bűnfolt, mégis szabadon, isteni akaratból bűnözött, és ezért kiérdemelte sorsát.

Ádám és Prométheusz

A szegény Jób a hamurakáson kedvezőlenebb helyzetben volt. Nem állítható, hogy isteni akaratból bűnözött, mert az isten az igévé vált erény. A görög politeizmus kedvezőbb feltételeket teremtett a dráma számára, mert az egymásra is fenekedő istenek, erkölcsi, hatalmi és köznapi érdekei állandó konfliktusbelyzeteket alakítottak ki, és az embereknek e konfliktusok változó erőterében kellett megőrizniük önmagukat. A zsidó monoteizmus ezzel szemben csak az isten és az ördög elvont-általános ellentétével szolgált, ezzel is takarékosan, mert az ördögről nem ismertette el, hogy isten akaratából gonosz, de azt sem, hogy akaratát legyőzve az. Ezért ellentétük túl vérszegény volt abhoz, hogy drámai konfliktus épülhessen rá. Jehova csupán a jóság, az örökkévalóság, a mindenbatóság változatlan attribútumait vonultatta fel – már csak azért sem volt szabad faragott képet csinálni róla, mert a végtelen absztrakció megformálhatatlan. Ha ábrázolnák, akkor valamiféle alakzatot kellene ölte-

nie, s ily módon lerángatódná a földi lét változékony formái közé. Az abszolútummal szemközt Jóbnek el kellett volna fogadnia, hogy bűnei miatt bűnbödi – ez lett volna távolabbi erkölcsi érdeke is, hiszen így változatlanul érvényben maradna az a világkép, amely életének értelmet adott. Másrészt viszont közvetlen erkölcsi érdeke arra ösztönözte, hogy igaznak lássa addigi életét. Ezért aztán hol azt kívánta, hogy Jabve bizonyítsa rá bűnét, hol pedig azt, hogy magyarázza meg: milyen magasabb szempont készítheti arra, hogy büntelent büntessen. Egymással összeegyeztethetetlen vágyak és érdekek közt bánykolódott, egyszerre gyötörték a „mért nincs bűnöm, ha van” és a „mért van bűnöm, ha nincs” dilemmái, ezért nem lehetett tragédia hőse, és ezért lett tragikus lírai személyiség.

Az Ótestamentumban – az epikai és lírai népbagyományok ebben a felülmúlhatatlan antológiájában – csak egyetlen olyan szituációt ismernek, amely jelentős írói hozzájárulás nélkül, objektíve majdnem alkal-

mas drámai feldolgozásra. Az ember az Édenkertben fellázadt az isteni parancs ellen, és evett a jó és a rossz tudásának fájáról. Ez emancipációs cselekedet, maga az Úristen értékelte így, amikor azt mondta a tett után, hogy „Íme az ember olyanná lett, mint miközülünk egy: tudja, mi a jó és mi a rossz.” Ezt az emancipációs tettet nevezik bűnbeesésnek, eredendő bűnnek. Isten megtorolta, hogy tilalma ellenére Ádám és Éva a szellemi lények körébe emelkedett, és ezért kiűzte őket a Paradicsomból. Ez a büntetés olyan vérlázító, hogy – mint erre utaltam már – a gnosztikusok nem az igazi, szellemi istennek, hanem egy gonosz, szűkbömlökű demiurgosz alantas bosszújának tulajdonították a büntetést, és – megfordítva az erkölcsi hierarchiát – a kísértő kígyót egy magasabbrendű szellemi szféra követének tekintették.

A monoteista zsidó vallás nincs abban a helyzetben, hogy a bűnnek és elkövetőjének megadja azt a méltóságot, amely erkölcsi auraként körülveszi a görög mondák legfennköltebb hőseit. Éva nem nyíltan vállalta az almalopást, hanem titkon csente el, amire vágyott. Nietzsche összehasonlította az édenkerti eseményt a Prométheusz-mondával: „A Prométheusz-monda az egész árja népközösség ősi tulajdona, és a mélyértelmű-tragikus iránti fogékonyságuk bizonyossága, sőt, nagyon valószínű, hogy éppoly jellemzője az árja sajátosságának, akár a szemítának a bűnbeesési rege, s hogy e két mítosz fivéri-nővéri testvérségben áll egymással.”³ És csakugyan: a tűz, amelyet Prométheusznak köszönhetünk, éppúgy civilizációnk, kultúránk alapja, sine qua non-ja, mint a tudás, a Jó és a Rossz megkülönböztetésének képessége. A zsidóság, a Szellem, a Láthatatlan Ige népe morális absztrakciókat lop, hogy megkezdődhessen az ember embe-ri története, a gyakorlatibb és harmonikusabb – vagyis testi és szellemi erőket egymásra hangoló – görögök tüzet lopnak, mely világosság, tebát szellem, és egyben a civilizált étkezési szokások, mesterségek, és általában a nem pusztán természeti együttélés nélkülözhetetlen feltétele. „A neki legjobbat és legfontosabbat vétkezettel szerzi meg az ember, és viselnie kell következményeit, a bajok és a gyötrelmek özönét, amivel a nemesen nagyratörő fajt a sértett égieknek sújtaniuk – kell” – folytatta Nietzsche, majd hozzátette: „Az árja szemléletben a cselekvő bűn egyben a prométheuszi erény is, a vétkezettel megdicsőül”⁴, ellentétben a szemita bűnbeesési mítoszzal, mely szerint az ember a bűnt – önmaga emberré tételét – nem lázadó öntudattal, hanem bűnösen követi el. Ezért gondolom, hogy az egyébként drámai szituáció csak majdnem alkalmas a drámai feldolgozásra – a Jabvéban koncentrálódó abszolútum minden lázadást eleve szánalmasnak és megvetendőnek tüntet fel. Ebben csakugyan különbözik a görög politeizmustól – én ugyanis Nietzschétől eltérően a görög mitológiát állítom szembe a zsidó bitvilággal, nem pedig az árja kultúrát. Nem értek az ind, az iráni, az örmény, a kelta, a germán, az itáli-ai, az albán, a balti, a szláv, továbbá a bettita, a tokbár, a trák, a dák és a frig mondavilághoz, mégis kétségbe merem vonni, hogy mindezeknek a népeknek a regéi a görögökhöz hasonló méltósággal és szabadsággal ruházták fel az isteni rend ellen, az emberek érdekében lázadókat.

